

Alternativa introitusmelodier.

Äro församlingarna bundna i fråga om melodierna till introitusantifonierna till de båda serier, som föreligga i Mässbok I? Kan det vara tillåtet att även pröva andra melodier utan att lag och god ordning därigenom åsidosättes?

Dessa frågor ha aktualiserats genom en motion i 1948 års kyrkomöte. Hovpredikanten Bo Giertz hade anhållit att kyrkomötet ville hos Kungl. Maj:t i underdånighet hemställa, att även andra introitusmelodier än de i 1942 års mässbok upptagna må med vederbörande biskops medgivande tills vidare nyttjas vid den allmänna gudstjänsten.

Frågan hänsköts till beredningsutskottet, som avgav följande betänkande:

»På det kyrkomusikaliska området pågår ett framgångsrikt arbete på att tillföra gudstjänstlivet nytt, värdefullt material. Utskottet, som uppskattar dessa strävanden, anser, att det kyrkomusikaliska nyskapandet bör effektivt befrämjas, kanske icke minst vad gäller musik till introituspartierna i mässan. Utskottet har därvid närmast i sikte önskvärdheten av att en serie körsättningar finnas tillgängliga vid sidan av de båda nu förefintliga melodi-serierna.

Då kyrkomötet i underdåniga skrivelser nr 36/1938 och nr 35/1941 uttalat sig för att ett bihang till kyrkohandboken måtte utarbetas, i vilket skulle ingå bland annat ordning för matutin, vesper och completorium, synes det lämpligt, att jämväl frågan om introitusmelodier löses i detta sammanhang.

Utskottet vill dock såsom sin mening framhålla, att det vore önskligt att rätt kunde lämnas åt vederbörande domkapitel att efter framställning av församlings kyrkoråd — där så kan synas domkapitlet lämpligt — på prov medgiva bruk av sådan, utanför mässboken fallande introitusmusik, som vunnit musikaliska akademiers gillande. Genom en dylik praktisk försöksanordning, skulle enligt utskottets uppfattning, dels komponerandet av kyrklig introitusmusik få en stimulans och uppmuntran och dels praktiska rön göras angående de nya musikaliernas lämplighet för gudstjänstbruk.

Under hänvisning till vad här anförts får utskottet hemställa, att kyrkomötet ville hos Kungl. Maj:t i underdånighet anhålla, att frågan om nya introitusmelodier upptages till behandling i samband med utarbetandet av det bihang till kyrkohandboken, varom kyrkomötet tidigare uttalat önskemål.»

Efter en ingående debatt beslöt kyrkomötet emellertid att icke blott begära att frågan hänsköts till den önskade kommittén utan också att »tills vidare vederbörande domkapitel måtte få rätt att efter framställning av församlings kyrkoråd på prov medgiva bruk av sådan utanför mässboken fallande introitusmusik, som vunnit musikaliska akademiens gillande».

* * *

*

Den av hovpredikanten Giertz i kyrkomötet framförda motionen riktar uppmärksamheten på en punkt i det svenska gudstjänstlivet, där otillfredsställdhet råder och där den senaste evangelieboken, handboken och deras musikaliska bilaga skapat olust och irritation.

År 1942 upptogs i evangelieboken introitustexter för vissa helgdagar, i handboken anvisades några allmänna introitustexter för bruk i nattvardsmässa och slutligen i Mässbok I meddelades musik till dem.

Texten till dessa introitusantifonier byggde på de medeltida klassiska förebilderna, som i vår kyrka småningom försvunno efter reformationen och i början av 1800-talet definitivt ersattes av den nuvarande ingångspsalmen.

Musiken i Mässbok I omfattar två alternativa former: dels gamla gregorianska melodier, som av ålder ledsagat just dessa eller liknande texter också i vår kyrka, dels nya melodier, som byggde på temata, hämtade ur den ingångspsalm, som evangelieboken förordat för dagen.

Orsakerna till irritationen kring denna gudstjänstfråga, äro flera.

1. Den viktigaste är att introitus oftast — nämligen i den nattvardslösa mässan — saknar funktion. Dess ursprungliga uppgift, att beledsaga prästens intåg till altaret, har övertagits av ingångspsalmen. Någon ändring häri kan och bör icke eftersträvas. Introitus kommer därför att verka överflödig.

På annat sätt förhåller det sig dock i nattvardsmässan. Där

har introitus sin plats efter avlösningen, före Kyrie. Det är dess gamla plats, exempelvis enligt 1531 års svenska mäsas. Här tjänar den visserligen ej mera som introitus i egentlig betydelse, men den markerar avslutningen på en avdelning i mässan, skriftermålet, och inledning till en ny och ersätter därvid en psalm.

På denna plats uppskattas introitus. Den gregorianska melodien till den föreskrivna allmänna introitus: »Sänd ditt ljus och din sanning» har vunnit en allmän spridning.

Vid en framtida restaurering av handboken, torde frågan om placeringen av introitus vid nattvardslös högmässa böra upptagas till behandling, redan av liturgiska skäl.

Även ur musikalisk synpunkt måste platsen efter ingångspsalmen betecknas såsom olämplig. Introitus följer på ett kanske feststämt preludium och en fulltonig församlingssång. Här kan icke vara den rätta platsen för en liturgisk sång av den spröda karaktär, som introitussången kommer att äga.

För att belysa saken kan man peka på påskdagen. Enligt handbokens anvisning inledes högmässan med den jublande och klangfulla koralen till psalmen: »Vad ljus över griften». I regel föregås den av ett preludium med festlig och kraftig registrering, som är välkommen efter fastans dämpade musik. Detta anslag är fullkomligt mördande för den efterföljande introitus, vilken av formerna man än väljer. Den gregorianska, som är en av de äldsta och uttrycksfullaste av kyrkans introitusmelodier, tolkar på ett överlägset sätt de första lärjungarnas undran och häpenhet inför påskdagens budskap och där finnes det ännu icke rum för den självklara — kanske alltför tveklöst självklara — ton av jubel, som utmärker flertalet av våra påskpsalmer.

Även för koralintroitus är denna placering farlig. Efter preludiet, som intonerar församlingssångens melodi, följer själva koralen i original och därefter i parafraaserad form i introitus. Därmed åstadkommes en musikalisk antiklimax. Ur musikalisk synpunkt är däremot placeringen i nattvardsmässan fördelaktig. Den föregås där av avlösningen och bönen, och efterföljes av Kyriet. Där åstadkommes en naturlig musikalisk stegring: Introitus — Kyrie — Gloria.

Grundorsaken till den uppkomna irritationen upphäves icke förrän en ändring sker av platsen i den nattvardslösa högmässan, så att introitus kan komma till sin rätt liturgiskt, såväl som musikaliskt.

2. En annan orsak till irritationen är att söka i den rådande oklarheten om introitussången skall betraktas som en församlingens eller en körens angelägenhet. Handboken skriver: På vissa högtidsdagar må den till dagen hörande i evangelieboken införda växelsången (introitus) läsas av prästen eller sjungas av prästen och församlingen jämte kören eller av kören ensam.

Präster och organister ha ansett sig förpliktade att försöka göra församlingen aktivt medverkande, men ha misslyckats. Har då församlingen ej kunnat delta, utan kören ensam svarat för introitus, så har detta betraktats såsom ett steg bort från den evangeliska gudstjänsten.

På denna punkt borde handboken ha givit ett tillfyllestgörande klart besked: liksom introitus av ålder har varit en körens sak, så kan introitussången ej förnyas med mindre än att man med gott samvete överlämnar dess utförande åt kören. Såsom ersättning för kör får godtagas prästens och kantorns gemensamma sång. Detta är nödvändigt med hänsyn till det stora antal församlingar, som alltfort saknar och kommer att sakna en mera regelbundet deltagande kör.

Att man skulle lyckas skapa församlingsmässiga melodier till introitusantifonierna bör betraktas som utopi. De långa prosatexterna i dem lämpa sig icke härför. Församlingssångens texter måste vara metriskt uppbyggda eller åtminstone så rytmiskt utgestaltade, som exempelvis Laudamus. Erfarenheterna från 1914 års Missale och dess introitusantifonier visa åt detta håll. Det torde varit undantag att dessa brukats av församlingen.

Våra gudstjänstmenigheter äro alltmindre stabila. Detta utgör ett hinder för det musikaliska uppfostringsarbete i församlingen som skulle behövas för att göra församlingen aktiv i introitussången. Man kan icke vänta att ett tjug melodier av introitussångens art skola kunna bli församlingens egendom, då de i regel brukas endast en gång om året och endast i samband med högmässa.

Skulle man till varje pris vilja fasthålla kravet på församlingens aktiva medverkan i detta moment, så måste man söka åstadkomma så enkla melodier, att dessa svårligen komma att svara till de ofta anspråksfulla texterna.

3. Den tredje anledningen till irritationen är det i Mässbok I upptagna musikaliska materialet.

De nykomponerade koralintroitusmelodierna ha rönt kritik och

betraktas i allmänhet som föga lyckade. Kyrkomötesdebatten torde få betraktas som det offentliga beviset härpå.

Men också de gammalkyrkliga melodierna ha väckt olust, dock icke på grund av musikaliskt mindervärde. Tvärtom har deras värde vunnit erkännande, liksom också, och med all rätt, själva bearbetningen av det latinska materialet, som utförts med stor skicklighet.

Orsakerna till olusten äro här andra. Den gregorianska musikens stil och anda är främmande för vår generation, fostrad, som den varit i romantik. Den kärva och uttrycksfulla enkelhet, som gör de gammalkyrkliga melodierna särskilt lämpade att kläda bibelordet i musikalisk dräkt, ter sig torftig.

Därtill kommer, framför allt, att församlingarna, körerna och körledarna helt oförberedda ställdes ansikte mot ansikte med den gregorianska sångens konstfullaste skapelser. Såsom sådana måste nämligen introitusantifonierna betraktas. De kunna näppeligen förstås och uppskattas än mindre rätt utföras, om man ej först lärt känna den gregorianska sångens enklare former och typer.

Här har kyrkan begått det felet, att den ställt till menigheternas, prästernas och körernas och deras ledares förfogande ett överväldigande rikt material av gregoriansk sång, utan att man samtidigt givit framför allt körerna tillfälle att lära känna denna sång och huru den rätt skall utföras. Ett sådant förfarande kan icke skapa annat än olust.

Det är anmärkningsvärt att undervisningen i den gammalkyrkliga sången fortfarande är otillfredsställande, framför allt i organistutbildningen. I den lägre organistexamen, som avlägges av flertalet av våra organister, torde den få anses vara obefintlig.

Ät de i tjänst varande prästerna och organisterna, har tillfälle att lära känna denna musik endast i viss utsträckning erbjudits, och på enskilt initiativ.

Det är dock endast på den långa och mödosamma väg, som heter kyrkomusikalisk fostran, som lägets olust kan övervinnas.

Motionären och kyrkomötet söker en annan väg, nämligen skapandet av alternativa melodier till introitussångerna.

Utskottet har därvid i sikte önskvärldheten av att en serie körsättningar finnas tillgängliga vid sidan av de båda nu förefintliga melodiserierna. Kyrkomötet anhåller att vederbörande domkapitel tills vidare måtte få rätt att efter framställning av församlings kyrkoråd på prov medgiva bruk av sådan utanför mässboken

fallande introitusmusik, som vunnit musikaliska akademiens gillande.

*

Vad kan vinnas genom denna åtgärd? Den kyrkomusikaliska historien visar, att nykomponerade melodier till mässans ordinarium och de-tempore i längden har mycket svårt att hävda sig i konkurrensen med den gregorianska sången. Ett näraliggande exempel erbjudes i Musiken till Svenska mässan av år 1897. I densamma upptogs vid sidan av gregoriansk sång åtskilligt som hämtats ur klassiska körkomponisters alster och annat som nykomponerats. I den nuvarande mässboken — vars melodier till ordinariet hämtats ur Musiken till Svenska mässan — upptages nästan uteslutande gregoriansk sång, medan endast obetydligt av det till år 1897 nykomponerade har överlevat. Vill man studera den stora dödlighet, som sådana nykompositioner är utsatt för, så kan man inrikta sig på Helig-melodierna i de olika upplagorna av Missale under tiden efter år 1914.

Orsaken till detta förhållande är lätt att finna. Det är sällan som komponisten når upp till den tidlöshet, som gör att hans alster överlever sin skapares generation. Smaken växlar, den följande generationen revolterar och måste revoltera mot den närmast föregående. Men mässans agendariskt bundna musik, som utsättes för en fortgående nötning, skall äga det drag av tidlöshet, som gör att generation efter generation accepterar den.

Skall emellertid den innevarande generationens komponister stimuleras till den otacksamma uppgiften att skapa ny introitusmusik, kan icke deras arbete kringgärdas med så många stängsel, som kyrkomötet upprepar.

Medan motionären föreslår att tillstånd att pröva ny introitusmusik skulle meddelas av biskopen — förmodligen på pastors, resp. kantors och pastors gemensamma ansökan — yrkar kyrkomötet att framställning skall göras hos domkapitlet av församlingens kyrkoråd, varjämte melodierna skola gillas av musikaliska akademien.

Kan det vara inspirerande för en konstnär att veta att hans verk skall godkännas av kyrkoråd, domkapitel och musikaliska akademien, innan han ens får tillstånd att i sin egen kyrka pröva, om det överhuvud lämpar sig för gudstjänstligt bruk? Här bör kyrkan iakttaga en generös hållning, med minsta möjliga restriktioner.

tioner. Nykomponerandet på detta ytterst vanskliga och otacksamma område, kommer säkerligen ej att överflöda. Någon nämnvärd skada lider icke kyrkan, om också någonstädes någon mindre lämplig melodi skulle komma att utföras. Den melodien blir icke gammal.

*

Kyrkomötets förslag kan också prövas ur kyrkorättslig synpunkt.

I. Är kyrkorådet rätt forum att handlägga en sådan fråga; lägger svensk kyrkorätt och kyrklig praxis ett sådant ärende i kyrkorådets händer?

Lagen om församlingsstyrelse stadgar visserligen att det tillkommer kyrkorådet att upptaga frågor om oordning och oskick vid gudstjänsten. Men i övrigt har pastor att bestämma över gudstjänsten och dess detaljer.

Detta gäller psalmvalet och därmed också koralvalet, alternativt i mässan o. s. v. Man måste också förutsätta att, därest kyrkomötets framställning av Kgl. Maj:t bifalles, så kommer det att åligga pastor och honom ensam att övervaka att endast de melodier, som gillats av musikaliska akademien och godkänts av domkapitlet, komma att brukas.

Gäller det, såsom utskottet menar, körsättningar, kan denna fråga betraktas såsom analog med hymnen, som kören sjunger efter Credo. Det måste anses åligga pastor att övervaka att intet olämpligt här utföres, men för övrigt äger kantor att fritt välja. Någon skada för gudstjänstlivet, något oskick eller någon oordning, som kunnat föranleda kyrkorådet att ingripa, har veterligen icke rapporterats i anledning av den frihet, som här givits kantor. Och dock har han på denna punkt frihet att välja ej blott musik utan också texten till hymnen. När det gäller introitussången är han bunden i fråga om texten.

II. Vidare: Bör i sådant ärende som detta domkapitlet träda i biskopens ställe? Ett analogt fall förekom i diskussionen vid 1948 års kyrkomöte rörande församlingens gemensamma högläsning av Fader vår. Nuv. biskop em. Edv. Rodhe hävdade därvid att det tillhörde de episkola funktionerna att ge sådant tillstånd. En sådan syn på dessa gudstjänstliga frågor överensstämmer mera med god evangelisk kyrkosed och svensk praxis, än kyrkomötets uppfattning.

III. Kyrkomötet föreslår att de nyskapade melodier, som skola få tagas i bruk, skola ha »vunnit musikaliska akademiens gillande». Man frågar sig inför detta förslag: kommer icke härigenom det slutliga avgörandet i dessa liturgiskt-musikaliska frågor, de facto att tillerkännas akademien? Hittills har akademien haft att avgiva yttrande över sådana frågor ur musikalisk synpunkt, men icke att gilla och att vraka. Musikaliska akademiens sammansättning är ej heller sådan att den speciellt liturgiska sakkunskap, som är nödvändig för ett rätt bedömande av dessa spörsmål, är permanent företrädd. Det förefaller egendomligt att kyrkan skulle lägga avgörandet av en liturgisk fråga i händerna på en icke kyrklig institution.

Vanskligheter kunna också uppstå genom den av kyrkomötet föreslagna ordning. På vad sätt skall exempelvis en tvist mellan akademien och biskop, resp. domkapitel, rörande melodiers lämplighet eller olämplighet avgöras?

Önskade man ställa till biskoparnas, resp. domkapitlens, förfo-gande sakkunnig granskning, kunde lämpligen en liturgisk och liturgiskt-musikalisk nämnd tillsättas, till vilken sådana ärenden hänskötes. Biskopsmötet kunde själv skapa en sådan nämnd, med uppgift att vara rådgivande och att avgiva yttranden och förslag, men naturligtvis icke att besluta eller gilla.

IV. Slutligen och främst beror denna fråga av huru man skall tolka Kungl. kung. den 16 oktober 1942 i vilken Kungl. Maj:t har funnit gott gilla och stadfästa första delen av ny svensk mässbok (Den svenska mässboken I) ... att från och med den första söndagen i advent 1942 av församlingarna användas vid den allmänna gudstjänsten och andra heliga förrättningar.

Två olika uppfattningar om den rätta tolkningen av denna KK kommo till uttryck vid kyrkomötesdebatten år 1948.

Biskop Gustaf Aulén yttrade: »Utskottet har således velat till-mötesgå motionären, och om jag nu yrkar bifall till utskottets hemställan, gör jag det av den grund, att jag menar att vad som här är sagt i motiveringen är fullt tillräckligt för att garantera saken. Det står för mig klart att det kommer att bli så, som motio-nären önskat, därest utskottets hemställan vinner kyrkomötets bifall och det förefaller mig därför överflödigt med ett speciellt tillägg...».

Biskopen av Strängnäs tyckes sålunda mena att KK 16 okt. 1942 f. n. ej lägger hinder i vägen för bruk av andra melodier än de i

Mässbok I anvisade och att någon Kungl. ukas ej tarvas för rätten att bruka sådana.

En annan uppfattning företrädde Biskop Bengt Jonzon, som bl. a. yttrade:

»Biskopen i Strängnäs sade att man genom utskottets förslag skulle få möjlighet att provisoriskt bruka nya melodier. Huru skulle det gå till? Jag förstår inte att det blir möjligt annat än genom att bryta mot den stadfästa mässboken. Det måste föreligga ett rättsligt medgivande att pröva ny musik, om man vill att det skall ske inom lagens ram.»

Kyrkomötet delade Biskop Jonzons uppfattning.

Den kyrkorättsliga fråga, som här dykt upp, har behandlats av professor C. A. Reuterskiöld, då han tog till orda i den debatt, som följde på antagandet av 1939 års koralbok genom KK 20 okt. 1939. Denna kungörelse hade avfattats i samma ordalag som KK 16 okt. 1942.

Prof. Reuterskiölds yttrande finnes intaget som bilaga till skriften: Biskop Gustaf Aulén och den Gleerupska koralboken, fortsättning (Lund 1940 ss. 58—60). Ur detta yttrande, som torde vara föga beaktat, må följande anföras:

»Kyrkosången såsom församlingssång blev därför (alltsedan reformationen) i första hand en församlingens sak under vårdnad och tillsyn av episkopatet; i den mån enhetlig organisation kunde finnas önskvärd inom de olika stiftens blev det efterhand K. M:ts sak att giva vägledning, men icke att förordna, och så kom den sedvanerätt till stånd, som innebar att vissa koraler eller viss koralpsalmbok, utgiven av trycket 'godkändes' såsom 'koralpsalmbok för svenska kyrkan', såsom det heter i 1921 års KK (SFF av 592). Ett sådant godkännande var rättsligen sett intet annat än en förklaring att den avsedda boken officiellt auktoriserades utan att därför påtvinga församlingen likformighet i detta avseende. — Likformigheten bevarades därigenom att efter viss övergångstid endast den nya boken ägde auktorisation, men frågan om likformighet kunde påbjudas eller ej blev icke och kunde icke bli på denna väg löst.

Annorlunda kan det tyckas ha skett 1939 se KK 20 okt. (SFF n:r 741), vari K. M:t 'funnit gott gilla och stadfästa' enligt lydelsen i kung:s bilaga, dock församlingarna obetaget att använda den tidigare koralboken, ej blott som 1921 under viss övergångstid utan 'tills vidare'. Trots de begagnade ordalagen har K. M:t lika

litet nu som tidigare kunnat i denna ordning påbjuda likformighet, och 1939 års kungörelse kan därför icke skäligen tolkas annorlunda än 1921 års. Men naturligtvis föreligger den faran, att en motsatt tolkning kan övergå till sedvanerätt, om den blir allmän. Då ingen reglering här skett, huru ett ogillande av en dylik tolkning skall komma till stånd, ligger det i sakens natur att det enda sätt, varpå uppkomsten av en ny sedvanerätt kan hindras, är att församlingarna taga i anspråk sin hittillsvarande rätt att avvika från likformigheten i ett eller flera avseenden. Ett dylikt avvikande kan heller icke med fog anses som illojalt handlande: vill K. M:t få rätt att påbjuda likformighet, har K. M:t att gå den väg, som gäller för fastställande av själva psalmboken och sålunda förordna först sedan kyrkomötet hörts över förslaget såsom ett bihang till psalmboken.»

Så långt prof. Reuterskiöld.

Vad här sagts om psalmboken-koralboken gäller analogt om handboken-mässboken.

Här föreligga två divergerande rättsuppfattningar.

Enligt den ena, hävdad av biskop Jonzon, anses den av Konungen gillade och stadfästa mässboken på sådant sätt bindande för församlingarna, att ett — synbarligen av Kgl. Maj:t lämnat — rättsligt medgivande att pröva annan musik måste föreligga, om man vill att det skall ske inom lagens ram.

Enligt den andra, hävdad av professor Reuterskiöld, kan gudstjänstlig likformighet ej av Konungen påbjudas på sätt som här skett, utan församlingarna hava enligt svensk sedvanerätt befogenhet att avvika från likformighet, detta under biskopens överinseende. Kgl. Maj:ts sak är här att vägleda, ej att förordna.

Den senare uppfattningen är den gamla svenska, efter reformationen framvuxna rättsåskådningen.

Det torde finnas all anledning att här noggrant följa utvecklingen på sedvanerättens område, så att församlingen icke insnöres i tvångströjor av lagar och stadganden i en likformighets intresse, som kan bli en för det kyrkliga livet ödeläggande likriktning.

Vill man befordra det andliga livets växt inom kyrkan, bör man slå vakt om hennes frihet, som garanteras av den gällande, fäderneärvda sedvanerätten.

Frågan om användande av andra melodier till introitusantifonierna än de i mässboken upptagna bör därför, i all synnerhet i det nu uppkomna läget, under ett interregnum, då linjerna kunna hinna att klarna, och i överensstämmelse med svensk, evangelisk och god kyrkosed, med fullt förtroende överlämnas till pastor att avgöras i samförstånd med kantor och under samråd med biskop.

Det må slutligen uttalas den förhoppningen att Kgl. Maj:t ville slå vakt om denna goda sedvanerätt och lämna kyrkomötets framställning i yrkandets senare del, utan avseende.

Arthur Adell.

Svensk orgelkonst under 1948.¹⁾

Strävandena att berika gudstjänstlivet med musica sacras värden och att fostra allmänheten till större förståelse för dessa värden, gå alltjämt som två röda trådar genom svenskt kyrkomusikliv. Detta gäller ej minst orgelkonsten. Enstaka tendenser av rent negativ art såsom exempelvis en motion vid årets kyrkomöte om anordnandet av gudstjänster utan musik, äro knappast ägnade att tillmätas någon betydelse i detta sammanhang. Som bevis på att de positiva strävandena röna uppskattning från församlingarnas sida kunna nämnas dels den offervilja, som mångenstädes på ett strålande sätt kommer till uttryck vid orgelrestaureringar, dels det faktum, att orgelmusiken vid våra gudstjänster tillvinner sig allt större respekt. Postludiet t. ex. uppfattas ej längre som ett stycke promenadmusik utan som ett avslutande led i gudstjänsten och åhöres i regel numera av menigheten till dess sista ton. De senaste årtiondenas intensiva kulturarbete kring postludiet har alltså ej varit förgäves.

Verksamheten på orgelbyggeriets område har även under det gångna året varit livlig. Bland mera omfattande arbeten märkas om- och tillbyggnaderna av resp. Visby domkyrkoorgel (70 stämmor)

¹⁾ Rapport från orgelrådet, avgiven vid KSV:s centralkommittés årsammansamtråde den 7. 1. 1949.